

Szocialista vagy szociális piacgazdaság?

Kovács János Mátyással beszélget Pető András

Mi a különbség reformáció és transzformáció között? Vannak-e még a piaci szocializmusnak elméleti esélyei? Hogyan (nem) áramlanak az eszmék a reformizmus és a nyugati közgazdasági iskolák között? Meg tudnak-e szabadulni a reformközgazdászok a sztálini politikai gazdaságtan örökségétől? Vannak-e esélyei az újliberalizmusnak Kelet-Európában? E kérdésekről beszélgetett Pető András Kovács János Mátyással, aki Tardos Mártonnal közösen folytat hosszabb távú esztétörténeti kutatást a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen és az MTA Közgazdaságtudományi Intézete közötti együttműködés keretében „Terv és/vagy Piac (a reformközgazdaságtan összehasonlító vizsgálata a szovjet típusú társadalmakban)” címmel.

— Vajon érdemes-e még a közgazdasági reformgondolkodást kutatni, amikor Kelet-Európában manapság egyre több szó esik rendszerváltásról és egyre kevesebb a rendszer reformjáról?

— Ha azt kutatnánk lázasan, hogy mit lehet még toldozgatni-foltozgatni a szovjet típusú rendszeren, biztos mosolyt érdemelnénk, hogy későn ébredtünk. Csakhogy mi nem programokat gyártunk, hanem azt figyeljük, hogy a mások által kidolgozott reformprogramok miként változnak; hogyan kezdenek el például szerzőik hirtelen modell ne adj' isten rendszerváltással kacérkodni. Nem egyszerűen azt vizsgáljuk, miként fest egy-egy reformgondolat történeti összehasonlításban, hanem azt is, hogy e gondolatok képesek-e új tudományos diszciplínává — tanná — összeállni. *Lehetséges-e a tudományos reformgondolkodás a szovjet típusú gazdaságról? A sztálini politikai gazdaságtant meghaladva vissza lehet-e térni a liberális fősodorba, vagy elképzelhető gazdaságtudomány harmadik út mentén is?**

Ma mindenki az „átmenet” lázában ég. Az új búvyszavak a „transition” (megjegyzem, az angol lapok e cím alatt hozzák a halálhíreket is) és a „transformation”. Ez utóbbi — szemben a „reformation” terminussal — jól fejezi ki a jelen korkérdését: a szovjet típusú gazdaság át- és nem egyszerűen újjáalakításának szükségességét. A most sarjadozó transzformációs programok bajosan érthetők meg a temérdek korábbi — felemás, elvetélt, lenyesegetett — reformációs elgondolás ismerete nélkül. Fontosabb azonban, hogy esztétörténeti szempontból a múlt nemcsak reformelképzelésekről híres, hanem — hogy tovább játsszam a szóval — deformációs próbálkozásokról is. A liberális közgazdasági hagyományok „válogatós” átvételére-feléleszté-

*Eddig három konferenciát tartottunk, kettőt Bécsben és egyet Noszvajon, amelyeken összesen több mint negyven tanulmányt vitattunk meg. A kutatásba ez idáig körülbelül két tucat magyar kollégánk kapcsolódott be valamilyen formában, ennél valamivel több a keleti és a nyugati résztvevők együttes száma.

sére célzok, ahogy azzal a „szocialista gazdasági liberalizmus” (a piaci szocializmus) hívei próbálkoztak. A reformált sztálinizmus egyszersmind erősen deformált liberalizmus, s nem csupán a közgazdaságban.

— *Figyelembe véve — gondolom —, hogy ez az elmélet mifelénk a politikai feltételek függvényében szokott változni.*

— Deformáció ide vagy oda, nem intézhetjük el egy kézlegyintéssel azoknak a műveknek százait, ezreit, melyek szerzői évtizedek óta az adott politikai kereteken belül (durván: a magántulajdon kizárásával, egypártrendszer mellett), vagy újabban e keretek tágításával (mondjuk, a középmező magántulajdon elismerésével, némi öngazgatással és valamiféle kiegyezéssel pluralizmus közepette) képzelik el a reform- és „transzform”-programok tudományos megalapozását. A történetíró nem söpörheti csak úgy félre a jugoszláv öngazgatói gondolatot, Brus „szabályozott piacgazdaságát”, Sik „Harmadik Útját”, Nove „lehetséges szocializmusát” vagy mindazokat az alkotásokat, amelyek a magyar és lengyel paradigmáról, esetleg a peresztrojka reformmodelljéről szólnak.

Nem tekinthetjük e műveket egyszerűen azért kifogásolhatóknak tudományos szempontból, mert mai szemünkkel politikailag nemegyszer naivnak és túlságosan beletörődőnek tűnnek. Ezzel ugyanis visszamenőleg semmissé tennénk egy hosszú — sok tekintetben eredményes — reformfolyamatot, mely szellemileg ezekből a forrásokból táplálkozott. Ugyanakkor, ha a történész időnként közgazdász énjére hallgat is, beláthatja, hogy a reformcsinálás átmeneti sikerei nem feltétlenül bizonyítják a reform közgazdasági elméletének tudományosságát.

— *Sokáig a tudományok tudományának minősített ideológiát próbáltak a gyakorlatra erőltetni. A reformizmus ezzel szemben azt hirdeti, hogy a valóságból építi fel elméletét. Gyakorlati sikerei nem hitelesítik ezt a fordulatot?*

— Az a baj, hogy a siker igen trükkös fogalom egy féligreformált gazdaságban. Legtöbbször ugyanis logikai úton lehetetlen megállapítani, hogy az aggregált mutatók

(növekedés, hatékonyság, stb.) a már-liberalizált vagy a még-nem-liberalizált gazdasági tevékenységek hatására javultak vagy romlottak. S ha romlottak, akkor vajon erről a reformgyógyszer túl- vagy aluladagolása tehetett-e?

De tegyük fel, hogy a valóság mégis csak képes valahogy (mondjuk, nemzetközi összehasonlítás útján) visszaigazolni a közgazdasági reformgondolkodást. Ez esetben sok függ attól, hogy milyen szigorúan rajzoljuk meg a közgazdaságtudomány határait. Amíg a reform általános elmélete esetében kifejezetten kemény logikai akadályait látom a tudományos szintézisnek, addig meglehet, hogy ezek az akadályok „eggyel lejjebb”, a gazdasági reformpolitikáról, a reformcsinálásról gondolkozva átmenetileg sikeres kompromisszumok formájában puhulnak fel. Persze erről a reformpolitikáról inkább azt állítanám, hogy realista, esetleg ügyes és kifinomult mint mesterségbeli tudás. Eszményi esetben szakszerűen támaszkodik a reform illetve „transzform” előtti állapot tudományos analízisére, okosan választja meg az átmenet céljait és eszközeit, tehát normatív megállapításai is helytállóak, és többé-kevésbé beválnak előrejelzései is. Ez a reálpolitika természetesen megjelenhet az átmenet egyfajta középszintű (normatív) elméletének képében, ezt azonban tudományos paradigmának nem mondanám.

Elsősorban azért nem, s ezért beszélék logikai akadályokról, mert az alapkérdésről — vajon a liberalizmus és a kollektivizmus elvei szervesen elegyíthetők-e a pártállamban vagy annak romjain? — a reform elméletének nincs tudományos tisztaságú mondanivalója. Valószínűleg nem is lehet. Ám azért sem, mert még egy ilyen középelmélet igazolására használt reformpolitika átmeneti sikeréhez is hány, de hány tényező szerencsés összjátéka kell!

— *Mi lesz akkor a piaci szocializmus koncepciójával? Tekintsük talán utópiának épp most, amikor hívei néhány szocialista országban végre-valahára úgy érezhetik, hogy e modell radikális változatainak a megvalósítására is alkalom adódik?*

— Attól függ, mit értünk utópián. Egy a mainál „nagyobb” elmélet biztos létrehozható, ha célmodellnek nem a szocialista, hanem a „szociális piacgazdaságot” (soziale Marktwirtschaft) választjuk, s az átmenetet gondolatban először a nyugati vegyesgazdaságok szociáldemokrata típusai felé kormányozzuk. A jugoszláv, a lengyel és a magyar reformgondolkodás a magántulajdon és a politikai pluralizmus merészebb vállalásával a közelmúltban érezhetően erre az útra lépett. A liberalizmus és a kollektivismus elveinek effajta összekapcsolása tudományos szempontból talán kevesebb zavart okoz, mintha e kombinációval — ahogy eddig — a pártállamon belül kísérleteznénk. Sarkosan fogalmazva: logikailag valószínűleg tisztább a svéd vagy az osztrák modell, mint az, amely körül akár a legradikálisabb keleti koncepciók ingadoztak.

— *Tehát az utópiától a tudományig a „svédesítésen” keresztül vezet az út?*

— Fogas kérdés. Nem egy liberális gondolkodó értekezett már a sajátos svéd totalitarizmusról. Ha taktikailag nézzük, kelet-európai tapasztalataink alapján aligha dönthető el, mi is a gyümölcsözőbb megoldás: a rejtőzködő vagy a feltárulkozó reform. A merészebb végcél — legyen az „csak” valamely szociáldemokrata vegyesgazdasági modell — gyakran önmaga esélyeit rontotta. Ebben az értelemben, a megvalósíthatóság értelmében sokan és sokszor tekintették a szociális piacgazdaságot utópiának, miközben a szocialista piacgazdaság, a piaci szocializmus elméletével kísérleteztek, mely az adott körülmények között valóban kivihetőbbnek tetszett. Csak épp az volt a baj vele — és ez most derül ki igazán, amikor a hagyományos politikai akadályok elhárulni látszanak —, hogy a piaci szocializmus doktrínája épp ezekhez az akadályokhoz igazított gondolatkeverék, **mely bajosan áll meg a saját lábán.** Mondhatnám azt is: ez retrográd utópia.

Van azonban egy sokkal mélyebbről jövő kétely is. Ezt a liberalizmus reneszánsza erősíti fel az ó- és újvilág közgazdasági gondolkodásában. Tegyük fel, hogy az agyak sebesen átprogramozódnak, és a reformköz-

gazdászok — belátva próbálkozásaik utópikus voltát — tömegesen kilépnek a szovjet típusú gazdaság gondolati keretei közül, hogy a szociális piacgazdaság közelébe férközzenek. E gondolati határátlépésre mostanában látok némi esélyt, ám még ha sikerülne is, odaát — legalábbis ami a jóléti állam inkább szociális mint liberális variánsait illeti — most egy tudományosan, ideológiailag és politikailag is erősen *megtépzott modellt* találnának.

Persze a reformközgazdászok erre válaszolhatnak a „még mindig jobb, mint a miénk” kishitű filozófiájával. Csak akkor baj lesz egy másik ideológiával; miként fogunk így a ki-tudja-mit-jelent Európához, a „nemzetközi főáramokhoz” csatlakozni? Lehet azt is mondani, hogy még Nyugaton sem dőltek el a dolgok, a divat újból megfordulhat, különben sem lehet egyből akkorát ugrani. És azt is, hogy a piaci retorikának nagyobb a füstje, mint a lángja, egyébként is a neoklasszikus szintézis óta nem született még új elvi összegzés a közgazdaságtanban, mely a jóléti állam eszméjét mindenestől tagadni tudná.

Érdekes, hogy az oly sokszor thatcheristának bélyegzett kelet-európai reformerek többnyire túlságosan is kételkedve fogadják a neoliberális fordulatot. Még az is megeshet, hogy a *megkésettség* örök átka ismét elér bennünket. Mire Keleten szép lassan kitör a szociáldemokrácia a közgazdasági gondolkodásban, Nyugaton már rég leáldozóban lesz a csillaga. Hol van már a brit szociáldemokraták meglehetősen dirigista „alternatív gazdasági stratégiája” a hetvenes évekből? Franciaországban ma nem az „államosító” Maurois, hanem a korábban jobboldalinak titulált Rocard kormányoz. A régóta ellenzékbe szorított német szociáldemokraták Lafontaine-nel az élükön nemrégiben liberalizálták gazdasági programjukat. Végül itt a közelünkben is, Vranitzky most szedi darabokra Kreisky örökségét.

— *Hogyan lehet ezeket a kételyeket egy nemzetközi kutatás keretében például egy peresztrojka-párti szovjet közgazdással megosztani, aki még az „igazi” (piaci) szocializmusért viszi a bőrét a vásárra?*

— Bevallom, nehezen, amíg a Nyina Andrejevák ilyen tevékenyek. Túlon túl megszoktuk, hogy a reformizmust csak neosztaálinista és új-balos érvekkel lehet bírálni. Mégis, számomra kutatásunk nagy meglepetése volt, hogy az előbbi kétségeket, amelyek felemlegetésével sokáig nem sikerült kivívnom „harcoló” reformközgazdász barátaim rajongását, hirtelen ötölük kezdem visszahallani. (Talán túl nagy hangerővel is, úgyhogy némileg elbizonytalanodtam.) Ha eltekintünk némely ország hivatalos propagandájától, alig tapasztalni ma romantikus reformer megnyilatkozásokat az „értéktörvény működéséről a szocializmusban” a „tervszerűen szabályozott piacról” vagy a „szocialista önigazgató piaczgazdaságról”. Nemcsak a marxista nyelvezet és az eszményi megoldásokba vetett hit értékelődött le, ami még nem lenne a világ vége, hanem a reform közgazdaságelméleti megközelítése is. Holott azért, mert ma már hálisten a politikai átmenet alternatíváiról is érdemes töprengeni, még lenne min gondolkodnunk az állami kontra magántulajdon közgazdaságelméleti problémáiról is. Az új institucionalista iskolák vagy két évtizede mást sem tesznek Nyugaton...

Ameddig az újkeletű reformprogramokban eleve rokon értelemben használják a gazdasági liberalizálás és a politikai demokratizálás fogalmát, addig sok „transzformer” fog még meglepődni, amikor a nem-magántulajdonos „nép” — ha akarátát érvényesítheti — reflexszerű mozdulattal korlátozni kívánja majd a piacot, értsd: jobb híján esetleg az államnak visszaadni azt, kivált gazdasági hanyatlás közepette. Nem tartom véletlennek, hogy a populizmus önigazgatói és szakszervezeti válfaját „von Haus aus” jól ismerő jugoszláv és lengyel reformközgazdászok részéről a mi kutatásunk során is többször elhangzott az alig ironikus fohász a „jó királyért”, aki felvilágosult módon védi a liberális átmenetet, ápolja a magántulajdont, majd szorítja ki önmagát a hatalomból.

— A „csendes forradalomban” való bizakodás annyiban ésszerű, hogy ha az ember már egyszer átevezett a „szociális piaczgaz-

daságba”, akkor az út döntő hányadát sikerült megtennie. Onnan már kormányváltások sorozatával is lehet finomítani a vegyes gazdaság szerkezetén.

— Félek, hogy erről a partról nem látható igazán, micsoda óriási különbségek vannak a túlsó parton elhelyezkedő típusok között, és milyen fáradságos ez a finomítás. Mily nehéz, akár jelentősebb privatizálás után is, finom egyensúlyt teremteni az ún., piaci hibák és az állam-hibák között, bekalibrálni a tulajdonszerkezetet, megfelelő arányba hozni a központosított és a decentralizált szervezeteket, stb.

— *Térjünk vissza a reformgondolkodás kutatására. A probléma (lehet-e a reformnak politikai gazdaságtana?) világosnak látszik. Miben különbözik ez a kutatás a többi reformvizsgálattól?*

— Mi Tardos Mártonnal elsősorban reformeszméket és nem — mint legtöbb kollégánk — gyakorlati reformfolyamatokat tanulmányozunk. Mégpedig meglehetősen széles elmélettörténeti mezőben. Igen jó lenne, ha ennyi esztendei „reformáció” után végre már történetileg rendezni tudnánk a reformgondolkodás típusait, ehhez a kutatás során a kiválasztott országok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Kína, Magyarország, Lengyelország, Szovjetunió) közgazdasági elmélettörténetének elmúlt 30—40 évről készítettünk egymással összehasonlítható esettanulmányokat. Ha ez sikerülne, én már boldog lennék. Ezt megelőzően azonban néhány elvontabb problémán is el kellett töprengenünk, amikor a kutatás kiinduló hipotéziseit vitattuk: 1. képes-e a reformgondolkodás megszabadulni a sztálini politikai gazdaságtan szorításából? 2. mi tanulnivalója van a reformközgazdásznak a nyugati közgazdasági elméletekből, illetve mi újat tud ő fölmutatni nyugati társainak? 3. milyen gazdaságelméleti alternatívái vannak a piaczgazdaságba való átmenetnek? 4. mi a reformközgazdaságtan politikaelméleti mondanivalója?

Úgy érzem, hogy ez a projektum nemcsak mint összehasonlító eszmetörténeti kutatás tér el a szokásos reformvizsgálatoktól, hanem mint olyan összehasonlító kutatás,

amely a reformelméleti irányzatokat a sztálini politikai gazdaságtannal és a nyugati közgazdasági iskolákkal is összeméri, még hozzá mind a gazdaság-, mind pedig a politikaelmélet síkján...

— *Mint említette, három konferenciát tartottak már, a kezükben van majd félszáz tanulmány. Most érthetőbbek vagy zavarosabbak a dolgok, mint az elején?*

— Mondok egy példát. Az várható volt, hogy a sztálinizmushoz való viszony dolgában — legalábbis ami az általános ideológiai megközelítést illeti — nem lesznek komoly nézeteltérések a projektum résztvevői között. Ám a sztálini politikai gazdaságtan szorításából rengeteg úton-módon lehet kitorzni. Lehet az „adjátok nekünk vissza Marxot” ismert jelszavával (ezt esetünkben a szovjet reformerek idősebb generációja képviselte), erre azonban már régóta kész a „magyar” válasz (Bence—Kis—Márkus, Szamuely), de az „osztrák” is (E. Streissler). Az előbbi — szintén részben osztrák ösztönzésre — a marxizmus kommunizmusképpé logikailag zavarait, a központi-naturális számbavétel buktatóit emeli ki, az utóbbi Marxot schumpeteri alapokon bírálja. Körülbelül így: ha a reformerek a piac meglehetősen elvont marxizmus fogalmából indulnak ki, amely nincs igazán tekintettel a cseregazdaság finom intézményi szerkezetére, legfőképpen pedig magára a vállalkozóra, akkor könnyen szabadpiaci illúziók áldozatává válhatnak. Furcsamód amíg az első esetben Marxnak a kommunizmusba vetett mélységes hite képezi az akadályt, addig a másodikban a szabadversenyes kapitalizmus iránti bizalma kellene, hogy meggátolja tanai népszerűségét a reformközgazdászok körében. Őelőttük ugyanis eszerint a legjobb esetben is csak egy monopóliumokkal, állami beavatkozásokkal kevésbé és másrészt terhelt piacgazdaság megteremtésének feladata áll.

— *És a fő mumus, Sztálin? Tudjuk-e egyáltalán, hogy mit értsünk sztálini politikai gazdaságtanról?*

— Az első igazi „sztálinista” tankönyv a szocializmus politikai gazdaságtanáról a főtitkár halála után, 1954-ben, már a hruscso-

vi reformok hajnalán és részint azok hatására, jelenik meg Moszkvában. Ez is mutatja, hogy a reformgondolkodás nem lép „ártatlanul” a világot jelentő deszkákra. Egyfelől mindmáig együtt él sztálini versenytársával, sok mindent megőriz belőle (kezetleges tulajdonfogalom, az „objektív” gazdasági törvények tisztelete, a tervezés mitikus felfogása, stb.), gyakran még a liberálisabb reformgondolatokat ápoló országokban is. Másfelől pedig már akkor is létezett, amikor állítólag dúlt a sztálinizmus.

Itt nem elsősorban arra gondolok, hogy 1952-ben, nem sokkal halála előtt maga Sztálin legitimálja (úgy-ahogy) az értéktörvényt a szovjet politikai gazdaságtanban, hanem arra, hogy a sötét harmincas és negyvenes években is voltak — igaz, szűk körű, nem túl mélyreható és hamar elvetélt — reformpróbálkozások a szovjet gazdaságelméletben (ezek kapcsán Osztrovityanov, Sztrumilin, Voznyeszenszkij és Varga Jenő nevét szokás emlegetni az ún. korai „tovarnyikok” között). És még az sem mondható, hogy maga Sztálin rendszerint a konzervatív oldalon állt volna. Az egyik konferencián Rittersporn Gábor (Párizs) adta elő, miként ingadozott Sztálin a harmincas években a kultúrforradalmi „mozgósítók” és a „rendteremtők” frakciói között, amikor az utóbbiak szerették volna konszolidálni a pártállam apparátusának tevékenységét, mai értelmezésünkben technokrata-reformer értékeket is képviselve.

Talán megszűnőben van az elmélettörténetben, hogy a sztálinizmust kompakt módon mint parancsgazdaságot kezeljék. Követve mintegy a gazdaságtörténeti elemzéseket, amelyek már jócskán felbontották az „1928-ig tartott a NEP, onnan indul a sztálini rendszer” merev válaszfalát. A kutatás folyamán R. Davies (Birmingham) pendítette meg a „piac a sztálinizmusban” tételét, míg többen is pedzegettük a „sztálinizmus a NEP-ben” gondolatát.

— *Ha a reformizmus és a sztálinizmus között nem oly merev a választóvonal, vajon hogy van ez a reformgondolkodás és a nyugati „mainstream economics” kapcsolatában?*

— Érdekes módon a tanulmány szerzők szinte kivétel nélkül azt keresték, melyek azok a nyugati közgazdasági iskolák, amelyek eredményei — bár elvileg kitűnően használhatók lennének a szovjet típusú gazdaságok megismerésében és megreformálásában — mégis elkerülik a keleti szakemberek figyelmét. Még ott is, ahol e provinciális elzárkózást nem indokolja politikai zárlat. Egyedül Alec Nove (Glasgow) támadta — a hatvanas évek végének Kornijára emlékeztetve — az általános egyensúlyelméletet, a többiek azonban az új-institucionalista fogalmi apparátus hasznavehetetlenségéről szoltak.

Számomra több volt mint tanulságos, hogy amikor a vita során megfordítottam a kérdést, és azt tudakoltam, mi a résztvevők álláspontja: adhat-e valamit a Kelet is a Nyugatnak?, néma csönd volt a válasz. Vagy teljes tagadás. Sokan vallották, hogy a reformközgazdászok azzal tehetik a legtöbbet — s ebben ki is merülnek elmélet-újító lehetőségeik —, hogy a szovjet típusú gazdaság működésképtelenségének bemutatásával mementőt állítsanak az utókor számára, nehogy még egyszer valakinek eszébe jusson „pártállamosítással” kísérletezni. Én egy kicsit óvatosabban fogalmaznék. Szerintem — ha mást nem is — azt a lehetőséget mindenképpen felkínáljuk nyugati kollégáinknak, hogy jónéhány, náluk sem ismeretlen piaci torzulást (állami túlszabályozás, tartós piaci egyensúlyhiány, beruházási ciklus, monopóliumok, második gazdaság stb.) nálunk „nagyban” tanulmányozzanak, és talán van néhány eredeti ötletünk is (öröm az örömben) e téren. Ebben az értelemben a reformelmélet nyugatról nézve egyfajta „határeset-gazdaságtan”.

— *Térjünk most rá a kézzelfoghatóbb témákra: a piacgazdaságba való átmenet alternatív elgondolásaira, no meg arra, milyen politikai modellekben képzelhető el az áttérés. Itt azért nem hinném, hogy felhőtlen az egyetértés a kutatók között.*

— Természetesen amikor a tőketulajdon liberalizálásáról esik szó, a piacositás és a reprivatizálás logikai érintkezései néhány nyugati, szocialista érzelmű közgazdászt

kissé tartózkodóvá tesznek. Érdekes például hallani, hogyan csengenek össze a szovjet Liszicskin gondolatai a szövetkezeti szocializmusról és az olasz Nuti meditációja arról, miként lehet Hertzka, Meade és Liska kombinálásával olyan modellt előállítani, amely szocialisztikusabb, mint — szavaival — az „emberarcú kapitalizmus” vagy Langétól Bruson át Nove-ig a „kapitalisták nélküli kapitalizmus”. Ugyanő a reformgondolkodás szociáldemokratizálódását a legtöbb keleti résztvevővel szemben azért kérdőjelezi meg, mert nem látja a garanciáit annak, hogy a reformprogramokban a szocialista perspektíva elhalványulását gazdasági eredmények kárpótolnák. „Miért járna sikerrel egy megreformált Magyarország ott, ahol Harold Wilson Angliája és a szovjet NEP megbukott?” — teszi fel Nuti a kérdést.

— *Alig hihető, hogy legalább a jugoszlávok között ne találna támogatásra. Vagy már az öngazgatási gondolat sem a régi?*

— Magyarországon a nyolcvanas évtized elején volt néhány radikális reformközgazdász, aki flörtölni kezdett az öngazgatással. Azt hiszem, ez a divat már múltóban van, pontosabban e gondolatkor a reformközgazdaságtanon kívül él tovább, a liberalizálástól és pluralizálástól megrettent, a neo-marxista hagyományokat vállaló politikai baloldalon. Nehéz megmondani, hogy Jugoszláviában miként kavarognak az eszmék. Egy államalkotó ideológiához veszedelmes hozzányúlni, a jelek azonban azt mutatják, hogy közgazdász körökben, kivált Szlovéniában az öngazgatási gondolat népszerűsége az elnyúló válságban erősen megkopott. Mind többen hiszik úgy, hogy az eddig szavakban oly sokszor elátkozott etatizmus ellen a munkásöngazgatásnál jobb orvosság a privatizálás és az egységes piac, továbbá egyenesen kívánatos lenne a szakképzett központi bürokrácia kiépítése, feltéve, hogy ellenőrizhető a működése parlamenti úton.

Kissé meglepő volt ezért, hogy a kutatás során A. Bajt, az öngazgatással szembeni fenntartásairól ismert szlovén reformközgazdász a tőketulajdon reprivatizálásánál fontosabbnak ítélte azt, hogy a vállalkozásokat, tehát a tőke használatát adják nyu-

gati menedzserek kezébe. Számomra igen érdekes volt ez a gondolatmenet, mert Magyarország a vállalkozási nyelvezet inkább a tulajdonfelfogások szélső pólusain honos: vagy Liskánál, vagy — ha nagy szervezetekről van szó — olyanoknál, akiket Kornai joggal nevez galbraithianusoknak, de talán túlzott jóindulattal reformereknek.

— *Apropó, reformertípusok. Hol marad a kutatás összehasonlító része? Épp most, amikor sosem látott erősségű reformhullám söpör végig a szocializmuson.*

— Nem biztos, hogy ez a hullám az elmélet komoly felvirágzását is jelenti majd. Félek, hogy inkább a reformgondolkodás politikai, ideológiai radikalizálódására futja.

Naiv, mérsékelt és radikális reformok: ezen az egyetlen skálán aligha lehet „mérni” minden reformkonceptiót 1921 óta, kezdve a NEP-től a „computópián” át egészen a kínai „falusi reformokig” vagy a jugoszláv „szerződéses öngazgatásig”. Nemcsak azért, mert lehet egy reformprogram egyszerre politikailag naiv, ideológiailag mérsékelt és közgazdaságilag radikális (sőt e három dimenzió más módon is variálható, nem beszélve a számtalan aldimenzióról). Hanem azért is, mert maga a reformközgazdász *szociológiai szempontból* sem homogén. A politikai hatalommal felemás a viszonya: jól tudjuk, este mint ellenzéki megbíráhatja az általa reggel írt kormányprogramot. Lehet „időjós”, „írástudó tanácsos”, „alkupartner” vagy „udvari bolond” — sorolhatnánk tovább a szerepeket, a reformerek önjellemzését.

— *Befejezésül ejtsünk szót a kutatás „magyar specialitásairól”. A társadalomtudományok közhangulata aligha tükrözi még a közép-európai az átlagot is.*

— Reformügyekben valószínűleg cinikusabbak vagyunk a többiekénél. Az eddig radikálisnak hitt reformeszmék állami rangra emelkedtek, nincs már szükség a reformközgazdászok korábban elvárt taktikai szolidaritására. A hangulat szakaszhatárt jelez: a magyar résztvevők közül többen fogalmaztak úgy, hogy nekrológ írására szövetkeztünk, méghozzá egy tanná összerendeződni sohasem tudott gondolkodásmódot

eltemetendő. Persze, kissé túlzó ez a hasonlat, hiszen a reformgondolatok profanizálódásának lengyel és magyar példája nem biztos, hogy gyors követőkre talál. Ráadásul, akik ironikusan temetést emlegetnek, gyakran nem kívánják egyszersem a szocializmus *nyugati* hagyományait is sírba helyezni. Amit meghaladottnak tartanak, az a szocialista államgazdaságon és monolit politikai rendszeren *belüli* liberalizációs gondolkísérlete. Ravatalozáskor azért nem árt körülnézni: nem tetszhalottal van-e dolgunk?

— *A magyar reformgondolkodást a világban a létező szocialista politikai gazdaságtan legprofesszionálisabb ágaként szokás értékelni a lengyel mellett. Hogy állunk most?*

— A magam részéről mindig ambivalens voltam. Ha az ember a reformgondolkodás történetét úgy tekinti, mint a megtagadott elvesztett liberális hagyományok újrafelfedezését a közgazdaságtanban, akkor az egyik szeme sír, a másik meg nevet. Egyrészt szomorkodik, hogy minek ez a kerülőút egyáltalán, másrészt viszont, ha már egyszer végig kell rajta menni, nem rossz, ha minél előrébb tartunk. Persze, nem felémelő érzés, ha az ember sejti, hogy a reformelmélet a jövődő történelemkönyvekbe úgy kerül be, mint az a külön, aki kézzel-lábbal hajtott repülőt eszközéből a sugárhajtásos gépek korában (Madarász Aladár hasonlata), és kérdéses, hogy amikor rájön a tévedésre, masinájának tervrajzát egyáltalán át lehet-e alakítani a kor követelményei szerint. Meglehet, hogy mi tényleg a csődünkkel járulunk hozzá az egyetemes gazdaságtudomány fejlődéséhez. Tardos ehhez azt szokta hozzátenni, hogy a szocialista gondolat Keleten mindkét fő ígéretével kudarcot vallott: se optimalizálni nem tudta az államgazdaság működését, se a szociális gondoskodásban nem tűnt ki, sőt.

Mégis — válaszolom erre — ha nem is igen büszkélkedhetünk se világraszóló analitikus eredményekkel, se különösebb gyakorlati sikerekkel azon kívül, hogy valamelest segítettük a szovjet típusú gazdaság megszeliidítését, talán jobban értjük, mint nyugati kollégáink, hogyan *nem* működik a motor nélküli repülőgép.